

NURUOSMANIYE CAMİİ ve 2010-2012 YILLARI RESTORASYONU

Nuruosmaniye Mosque and Restoration in Years 2010-2012

Prof.Dr. E.Fusun Alioğlu | *Kadir Has Üniversitesi*
Dr. Olcay Aydemir | *Y.Mimar, Vakıflar İstanbul 1.Bölge Müdürlüğü*

Nuruosmaniye Külliyesi, İstanbul Tarihi Yarımada'nın, Antik dönemden itibaren merkezini oluşturan önemli alanlarından birinde yer almaktadır. Külliye, sadece konumu ile değil inşa edildiği dönemin kültürel ortamı nedeni ile Osmanlı mimarlığında bir dönüm noktasını temsil etmektedir. Külliye'nin, inşa edildiği dönemde, Osmanlı Devleti, öncelikle askeri ancak gerçekte sosyal, ekonomik sorunlar içindedir ve çözüm için yüzünü Batı Avrupalı ülkelere çevirmiştir. Batılılaşma olarak adlandırılan ve yüzyıllarca sürececek olan bu dönem mali, idari, hukuk, eğitim, imar vb tüm alanları belirlemiştir. Yapılı çevre de bu sürecin görünür yüzü olmuş, 18. Yüzyıl ile birlikte, Osmanlı mimarisinin tüm kalıpları Batılı biçimleri içermeye başlamıştır. Önceleri, yapı elemanı ölçeği ile sınırlı kalan etkiler, 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren tasarım ölçeğine yansımıştır. Tasarım kalıplarının batılı etkileri güçlü biçimde yansıttığı ilk örnek, Nur-u Osmaniye Külliyesi'dir. Özellikle Nuruosmaniye Camisi, cami mimarisinde bazı bakımlardan tek olabilecek bir tasarım anlayışı ile gerçekleştirilmiştir. Bu makalede bu önemli yapı genel olarak tanımlanmakta, 2010-2012 yılları arasında gerçekleştirilen restorasyon yaklaşımları ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Batılılaşma Dönemi, Nuruosmaniye Camisi, Restorasyon

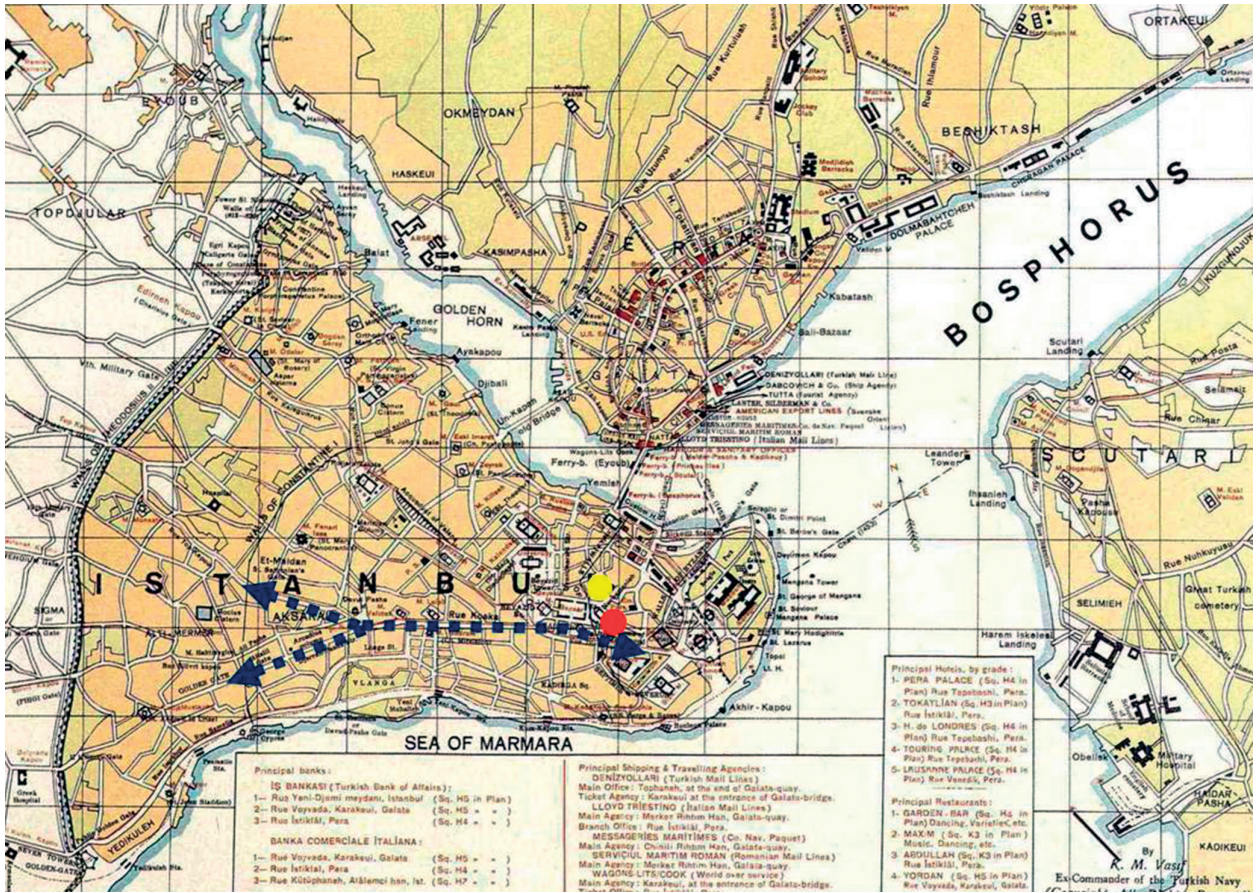
Nuruosmaniye Complex is one of the most important area of Istanbul Historic Peninsula, that make up the center since ancient times. The complex represents a turning point in Ottoman architecture, with its location, and with its cultural conditions of the period. The complex, built in a period in which the Ottoman Empire has economic, social, primarily military problems and turned his face to the Western European countries for solutions. The so-called Westernization, which will continue hundreds of years, identified in all fields like this year's financial, administrative, law, education, public works, etc. This process has been the visible face of the built environment. All the stereotypes of Ottoman architecture began to include Western styles with 18. Century. Initially, the structural element which is limited to the scale factors, is reflected in the scale of the design from the second half of the 18. century. Design patterns strongly reflect the effects of western style at Nur-u Osmaniye mosque complex, as the first example of the period. Especially Nuruosmaniye Mosque was built with a unique design concept, that may be carried out only in some respects mosque architecture. In this article this important building is defined in general, and are discussed in the restoration approaches carried out between 2010-2012 years.

Key Words: Period of Westernization, Nuruosmaniye Mosque, Restoration

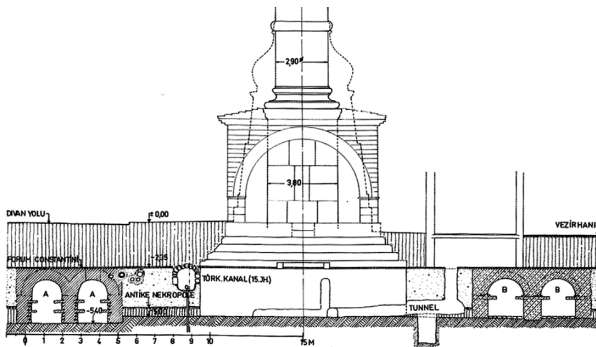
I. YAKIN ÇEVRENİN TARİHSEL VERİLERİ

Nuruosmaniye Külliyesi, Çemberlitaş'ın yakınlarında, Kapalıçarşı'nın Kalpakçılar Caddesi doğu kapısı çıkışında bulunmaktadır. Bu alan Antik dönemden itibaren kentin önemli alanlarından olmuştur. Bölge, Constantinus döneminde kent imar edilirken, sarayı kente bağlayan meydanlar ve yol sistemi tasarlandığında, müdahale edilen alandır. Önemli anıtsal yapıların yanı sıra büyük ana caddeler (İki sahil yolu ve kentin ortasında çatallaşan Mese) ve iki meydan bu sırada inşa edilmiştir (Müller-Wiener 2001: 19). Bu iki meydandan biri, Nuruosmaniye Külliyesi'nin hemen

güneyindeki Çemberlitaş'ın ortasında bulunduğu Constantinus Forumu'dur. Constantinus Forumu, 325-330 yılları arasında, Septimus Severus dönemi sütunlu caddenin sona erdiği noktada düzenlenmiş bir yuvarlak biçimli alandır. Forumun, günümüz kent kotunun yaklaşık 4 m aşağısında olduğu düşünülen, Helenistik ve Roma dönemleri nekropolünün 1.5 m kadar doldurulması ile elde edildiği bilinmektedir. Forum'un ortasına, günümüzde de varlığını sürdüren Constantinus/Çemberlitaş Sütunu dikilmiştir (Müller-Wiener 2001: 255). Bölge, sonraki dönemlerde de yapılaşmanın yoğun olduğu bir yer olmaya devam etmiştir. İstanbul, Fetihten sonra Osmanlı uygarlığının sosyal, ekonomik, kültürel nitelikleri doğrultusunda yeniden biçimlendirilirken,

Şekil 1. Constantinus dönemi Mese Caddesi doğrultuları, Constantinus Forumu ile Sütunu ve Nuruosmaniye Külliyesi, İstanbul, 1935, K.M.Vasfi (Cezar, 1990)

Şekil 2. Constantinus Forumu ve Sütunu (Müller-Wiener, 2001)

Nuruosmaniye Külliyesi'nin bulunduğu alanda, özellikle ticaret ilişkileri içeren çeşitli büyüklükteki han, bedesten, dükkân, külliye, cami, medrese vb birçok bina yapılmıştır.

Nuruosmaniye Külliyesi, 18.yüzyılda, ticaretin yoğun sirkülasyonunu, yapılaşmasını içeren bir çevrede inşa edilmiştir. Külliye inşa edildiği sırada, Constantinus Sütunu/Çemberlitaş, Fatih Bedesteni/Sandal Bedesteni, Atik Ali Paşa Camisi, Atik Valide/Çemberlitaş Hamamı, Vezir Hanı, Kapalı Çarşı, dükkânlar (Kuban 2007: 529) yakın çevrenin binalarıdır. Bu sırada, 1701 yılından sonra kapalı niteliği kazan çarşının en geniş sokağının da Kalpakçılar Sokağı olduğu bilinmektedir (Cezar 1985: 127-149). Bununla birlikte, Kalpakçılar Caddesi çıkış kapısının olmadığı, bu nedenle de cami altındaki arastanın çarşı ile bütünleşmiş bir tasarım sunduğu kabul edilir (Kuban 2007: 529). Külliyenin

Fotoğraf 1. Constantinus Sütunu/Çemberlitaş (Müller-Wiener, 2001)

İki ayrı açıdan genel görünüm (Yücel Şentürk)

Şekil 3. Pervititch Haritası'nda Nuruosmaniye Külliyesi avlu yapılanması (Pervititch, 2003)

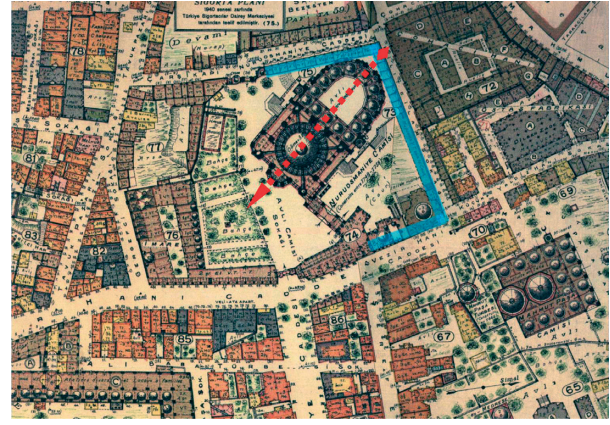
alan seçiminin dikkat çekici olduğu "...250 sene sonrasının İstanbul'unda, Nuruosmaniye çevresinin pek değişikliğe ..." (Cezar 2002: 273) uğramamasından belli olduğu düşünülmektedir.

Külliye fikri bir gereksinim olarak ortaya çıkmıştır. Bölge sakinleri tarafından, caminin inşa edildiği yerde bulunan Fatma Hatun Mescidi'nin kullanılamaz olması ile yerine yenisinin yapılması konusu, III. Ahmet (HD 1703-1730) döneminde gündeme gelmiş, ancak inşaat gerçekleşmemiştir. Sultan I.Mahmut (HD 1730-1754) padişah olduğunda mahallelinin yeniden talebi ile buraya bir cami yapılmasına karar verilmiştir. Ancak, mescit alanının yetmeyeceği görülerek çevredeki çeşitli vakıf ve kişilere ait emlak istimlak edilerek (Öngül 1994: 127), daha geniş bir arazi elde edilmiştir. Bu alana, cami, medrese, imaret, kütüphane, türbe, muvakkithane, sebil, çeşme, dükkânlar ve handan oluşan Nuruosmaniye Külliyesi yapılmıştır. İnşaata, I.Mahmut döneminde başlanmış, ancak III. Osman döneminde (HD. 1754-1757) bitirilebilmiştir (Öngül 1994: 127).

NURUOSMANİYE KÜLLİYESİ

Külliye Yapılarının Konumlanması

İnşaat sürecinin de gösterdiği gibi külliye yapılarının konumlanması, önceden tasarlanmış geometrik bir düzene göre yapılamamıştır. İstimlak ile elde edilen arazinin mevcut verilerinin kısıtlamaları içinde külliye tasarlandığı anlaşılmaktadır. Bu koşullarda Külliye bir taraftan klasik Osmanlı külliyesinin içe dönük yapılanma özelliğini korumuş, diğer taraftan Kapalıçarşı ve Hanlar bölgesi gibi yoğun ticaret işlevlerini kapsayan alan ile ilişki kuracak biçimde yapılandırılmıştır. Örneğin külliye kapılarından biri, Nuruosmaniye Caddesi'nin nihayetinde (KG1), diğeri ise Kapalıçarşı'nın Kalpakçılar Caddesi'nin doğudaki çıkış noktası karşısında (KG2) yer almaktadır. İnşaat ve tasarım sürecinde, bu iki kapı arasındaki ulaşım aksının bir sokak niteliği kazanması bekleniyor olmalıdır. Nitekim Pervititch

Şekil 4. Pervititch Haritası'nda Nuruosmaniye Külliyesi: Cami ve dükkânların konumlanması (Pervititch, 2003)

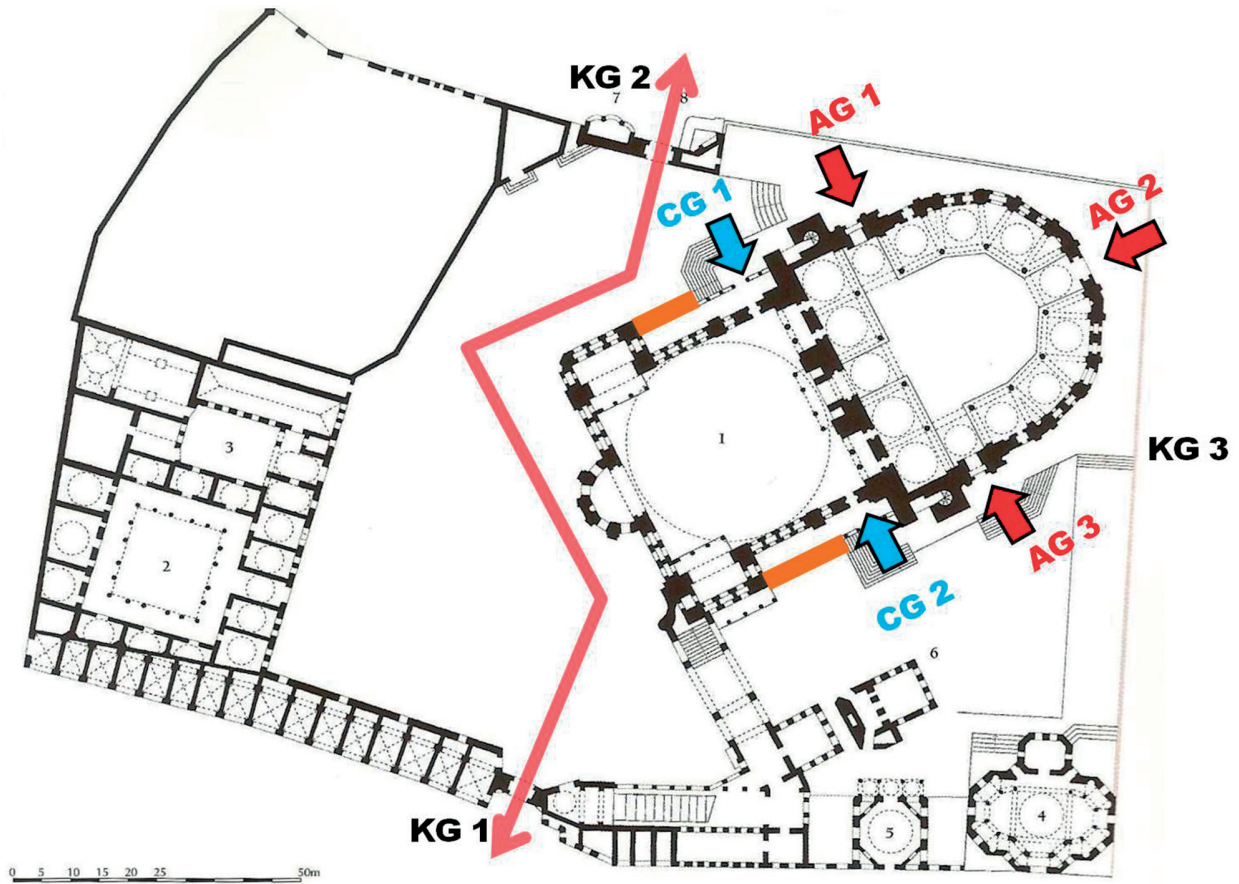
haritalarında bu aksın "Avlu Camisi Sokağı" olarak adlandırılması avlunun geçiş özelliği edindiğini göstermektedir. Külliye'nin çevre ile ilişkisini kuran üçüncü kapı (KG3) Kilitçiler Sokağı'na açılmaktadır. Böylece önemli üç noktadan yakın çevrenin ticari işlevli kent dokusuna bağlantı yapılmıştır. Ancak Kilitçiler Sokağı'na açılan üçüncü kapının (KG3) işlevini giderek yitirdiği kullanılmaz olduğu anlaşılmaktadır.

Külliye yapıları, çok belirgin olmasa da iki avlu çevresinde yer almaktadır. Birinci avlu, KG1 ve KG2 kapıları olan, kuzeydoğusunda Hünkâr Kasrı ile birlikte Cami, Kütüphane ve Türbe, güneybatısında Medrese ve İmaretin olduğu avludur. İkinci avlu, KG3 Kapısı olan, Cami, Hünkâr Kasrı, Türbe ve Kütüphane arasında kalan alandır. Birinci avlunun, doğu-batı doğrultusunda, iki kapı arasında sokak niteliği kazanması, külliye'yi fiziki anlamda ikiye bölmüştür. Külliye alanının kullanım programı böylelikle hiyerarşik bir nitelik de kazanmıştır. Çünkü Cami ve Hünkâr Kasrı'nın bütün olarak tasarımı ikici avluya geçiş noktasında bir duvar imgesi yaratacak biçimde tasarlanmıştır. Bu aynı zamanda, Hünkârın cuma selamlığını bir anlamda kontrol altına almıştır. Hünkâr, muhtemelen Vezir Hanı Caddesi'ni takip ederek gelmekte, külliye'nin KG1 Kapısı'ndan girmekte, kapının hemen sağındaki rampa ile Hünkâr Kasrı'na ulaşarak, güvenli bölgeye ulaşmaktadır.

Külliye yapılarının konumlandırılmasındaki etkenlerden biri de topografyanın özelliğidir. Yapının konumlandığı parselin kuzey köşesi bu alanın en yüksek noktasıdır. Bu köşede, caminin avlu zemini kotu, sokak kotuna göre, ~8.00 m yüksektedir. Nitekim Çarşıkapı Nuruosmaniye Caddesi ile Vezir Hanı Caddesi kısmen, Kilitçiler Sokağı ise tümü ile topografyaya bağlı olarak caminin bodrum katında kalan dükkânlara sahiptir. Külliye'nin en önemli yapıları olan Cami, bu arazinin en üst noktasına yerleştirilmiştir. Başka bir deyişle arazi kotunun en yüksek olduğu kuzey köşesi kuzey-güney doğrultusundaki cami için seçilmiştir. Görkemli subasman merdivenleri ile ~3.00 m daha yükseltilen Nuruosmaniye Camisi bulunduğu noktada hâkim bir pozisyon

Fotoğraf 2. Tarihi Yarımada silüetinde Nuruosmaniye Külliyesi (www.archnet.org)

Şekil 5. Nuruosmaniye Külliyesi Planı (Kuban, 2007)

kazanmıştır. Bu yapılanma, Cami'nin gerek çarşı içindeki gerekse İstanbul silüetindeki güçlü etkisini yaratmıştır.

Külliye Kütüphanesi, Vezir Hanı Caddesi ile Kılıççılar Sokağı'nın kesiştiği köşededir. Vezir Hanı Caddesi'ne cephesi olan Türbe ile Kütüphane bol boşluklu bir ihata duvarı

ile birbirine bağlanmıştır. Hünkâr Kasrı ile Medrese de aynı cadde kenarında yer almaktadır. Ancak Hünkâr Kasrı zemin katı ve Medrese ile cadde arasında dükkânlar vardır. İmaret, Birinci Avlu'nun güneyinde, Medrese'ye bitişik olarak inşa edilmiştir. Sebil ve Çeşme, Külliye'nin Kapalıçarşı'ya açılan

Fotoğraf 3. Kütüphane (Solda) ve Türbe (Sağda), Walter B.Denny, 1960 (www.archnet.org)

Fotoğraf 4. Sebül, Sebah and Joaillier, 1890 (www.archnet.org)

kapısının iki yanında bulunmaktadır. Cami'nin bodrum katında, yer yer alt yapı sistemi ile bütünleşen dükkânlar yer almaktadır. Bunlardan Sandal Bedesteni'nin karşısında olanlar bir revak sırası arkasındadırlar.

Nuruosmaniye Camii Tasarım Özellikleri

Nuruosmaniye Camisi, iki minareli, tek kubbeli baldaken bir ana mekân, çıkıntılı bir poligonal mihrap, doğu ve batıda yan revaklar, beş açıklıklı son cemaat yeri ve ondört kubbeli poligonal bir avludan oluşmaktadır. Cami'nin, ...kubbeli harim, yan revaklar, harim ve avlu arakesitinde minarelerin konumu gibi en genel işlevsel yerleşim ilkeleri ... ni korumakla birlikte ...alışılmamış uslubu ile Sinan'dan bu yana gelen büyük cami tasarımını... (Kuban 2007: 528) değiştirdiği kabul edilmektedir. Ancak aynı zamanda ...Barok mekânın gereği olan akışkanlık, şaşırtıcılık ... özelliklerinin geliştirilemediği (Arel 1975: 61) değerlendirilmesi de yapılmaktadır. Bu bağlamda ana mekân ...Ortaçağ'dan bu yana bildiğimiz tek kubbe ile örtülü kare tipolojisinin çevre duvarının özgün tasarımıyla etkili bir versiyonudur. Büyük mihrabın mekânsal etkisi Edirne Selimiye Camisi'ninkiyle karşılaştırılabilir. Büyük taşıyıcı kemerler içinin sürekli pencere dizileriyle bir perde duvar haline getirilmesi ise Edirnekapı Mihrimah Sultan camisi'nin aydın-

Fotoğraf 5. Nuruosmaniye Cami, Abdullah Freres, 19.yüzyıl

latma sisteminin değişik bir üslupla yenilenmesidir... (Kuban 2007: 532) olarak tanımlanmaktadır. Yapının yükseltilmiş bir subasman üzerinde inşa edilmesi, askı kemerlerindeki korniş, payanda biçimi, askı kemerleri alınlıklarındaki dar, uzun pencereler, kasnak pencerelerinin kısa aralıklarla dizilişi temel Barok etkiler olarak sıralanır (Arel 1975: 60). Nuruosmaniye Camisi'nin Edirnekapı Mihrimah Sultan Camisi'ne benzeyen üst örtüsünün ...çok güçlü profillerle de zenginleşerek yapıya, hiçbir klasik yapıda görülmeyen bir strüktürel ifade... kazandırdığı (Kuban 2007: 532, 535, 536) belirtilir.

Nuruosmaniye Camisi, Hünkâr Kasrı, Osmanlı mimarlığındaki önceki iki örnekten farklı bir tasarıma sahiptir. Sultan Ahmet ve Yeni Cami Hünkâr kasrıları, iç mekânda, mihrabın doğusunda yer alan hünkâr mahfili ile doğrudan

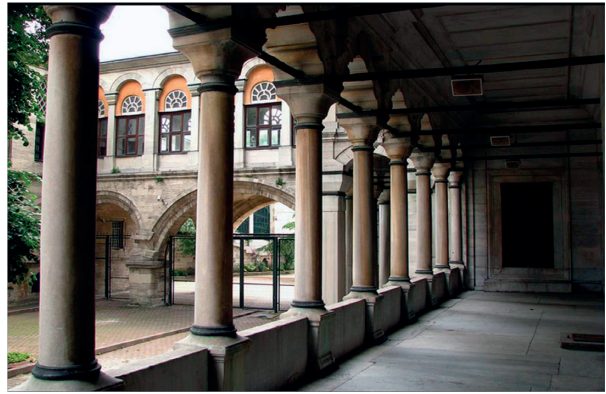
bağlantılı olarak tasarlanmıştır. Nuruosmaniye Camisi'nde ise Hünkâr Kasrı, cami dışından rampa ile ulaşılan bir bölüm olarak düşünülmüş, yine mihrabın doğusunda, üst kat-taki hünkâr mahfili ile ilişkisi bir galeri aracılığı ile sağlanmıştır. Bu rampa-hünkâr kasrı-galeri tasarımı ile sonraki dönemlerde inşa edilen Laleli Camisi (1760-1763), Ayazma Camisi (1760-1761), Eyüp Sultan Camisi (1800) hünkâr kasırlarına örnek olacaktır (Tanman 1994:101).

Fotoğraf 6. Nuruosmaniye Cami, Sait Durak, 2012

Nuruosmaniye Camii'nde sonraki cami tasarımlarda bir daha görülmeyecek olan özellik, poligonal avlu biçimlenmesidir. Bu, Barok üslupta tasarım yapmakta olan Simeon Kalfanın ...avlunun biçimi, asıl kütlede binayı ananevi kare formundan ayıramamış olan mimarın, hiç olmazsa burada ovale yakın bir form ... (Kuban 1954: 27) aramış olabileceği biçiminde tanımlanmaktadır.

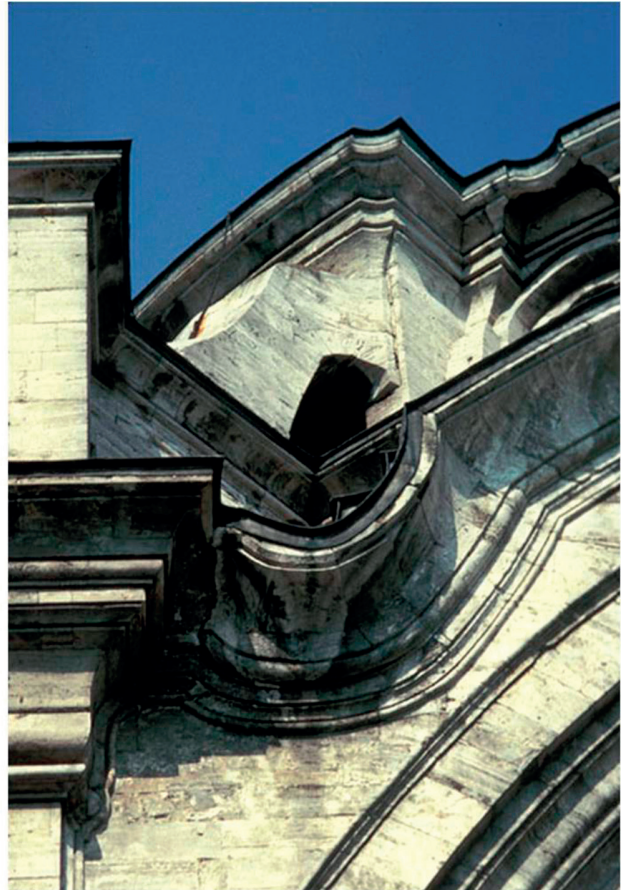
Osmanlı Klasik dönem camilerinin vazgeçilmez öğelerinden biri olan şadırvana Nuruosmaniye Camisi avlusunda yer verilmemiştir. Caminin tasarımı şadırvana gerek duymamış görünmektedir. Külliye'nin konumlanması bağlamında ele alındığında avludaki şadırvana ulaşmak o kadar da kolay olmayacaktı. Çünkü avlunun doğu ve batı kapıları (AG1 ve AG2) özellikle kuzey kapısı (AG3) cami

Fotoğraf 8. Hünkâr Kasrı, Carabul, 2008 (www.flickr.com)

Fotoğraf 7. Üst örtüden ayrıntılar, Walter B.Denny, 1960 (www.archnet.org)

Fotoğraf 9. Cami Avlusu, Walter B.Denny, 1960 (www.archnet.org)

ana mekânına ulaşım güzergâhlarının dışında kalmaktadır. Cemaatin camiye gelirken kullandığı en elverişli yol, avlu kapılarına değil cami iç mekânına açılan doğu ve batıdaki kapılara (CG1 ve CG2) ulaşmaktadır. Bu kapıların hemen öncesinde ise abdest alma alanları vardır. Başka bir deyişle cemaat avluya uğramadan abdestini almakta ve yan kapılardan cami ana mekânına girmektedir. Diğer taraftan zaten kısıtlı bir alanda yapı inşa etmenin sıkıntıları da cami avlusu dışında geniş bir alan bırakamamış olmalıdır. Simeon Kalfa bu etkenlere bağlı davranmış görünmektedir.

İlk kez bir Osmanlı camisinde minarelerde kurşun yerine taş külâh yerleştirilmesi de Nuruosmaniye Camii'nde görülmektedir (Kuban 2010: 218).

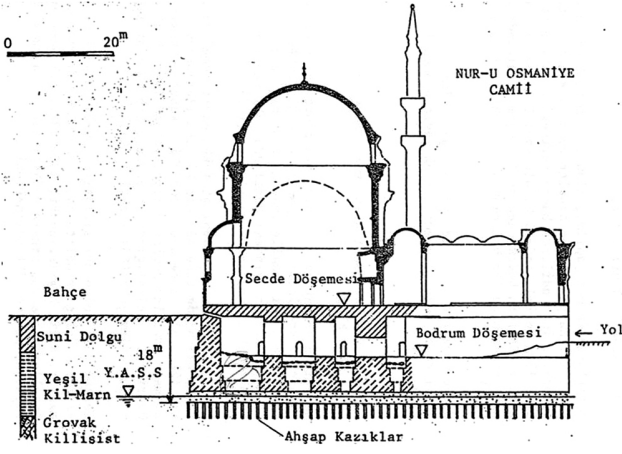
Nuruosmaniye eşsiz olarak nitelendirilen bezeme programı ...*Osmanlı mimarisinde büyük yapıya, yüzeysel bezeme niteliğini aşan üç boyutlu bir bezemesel karakter getiren ilk tasarım Nuruosmaniye'dedir* (Kuban 2010: 218) olarak tanımlanmaktadır.

Nuruosmaniye Camii İnşaatı

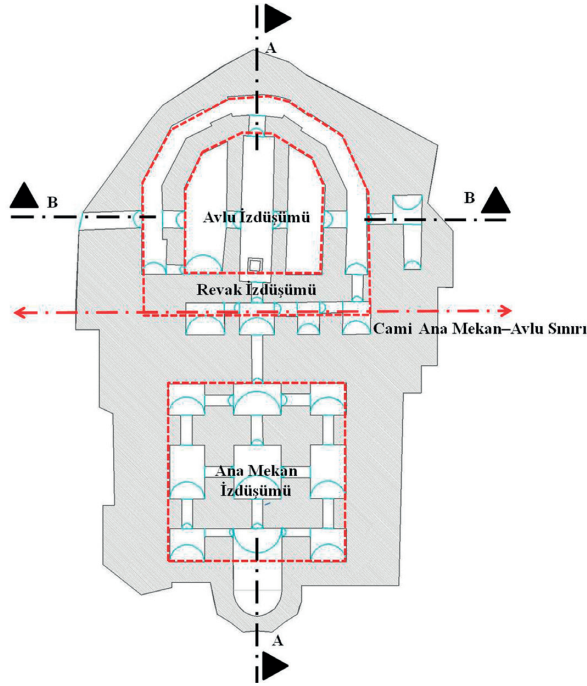
Nuruosmaniye Külliyesi inşaatı bina kâtibi Ahmet Efendi tarafından ayrıntılı olarak yazılmıştır. Bu belge, araştırmacılar tarafından yorumlanarak, akademik ortam ile paylaşılmıştır. Nuruosmaniye Camii'ne ait bu belgeye yönelik iki önemli yorumdan biri yapının temel sistemini değerlendiren İsmail Hakkı Aksoy'a aittir. Diğeri ise dönemi, ortamın mimarisi, şantiye örgütlenmesi, kullanılan malzeme ve

yapım teknoloji, ölçü sistemi ile bütünsel olarak değerlendirilen Doğan Kuban tarafından yapılmıştır. Bu belgeye göre, Cami inşaatında Bina Nazırı Derviş Efendi, Bina Emni Ali Ağa, Bina Kalfası Simeon Kalfa, Bina Kâtibi Ahmet Efendi adlı kişilerin görev almışlardır. Rum olduğu düşünülen Simeon Kalfa'nın Hassa Mimarlar Ocağı'nın üyesi olduğu konusu açık değildir. Ancak, Simeon Kalfa'nın Nuruosmaniye Camii kubbesini yaparken kullandığı tekniğin Fransız Mimar Le Roi tarafından övgüye değer bulunması (Kuban 1954: 27; Kuban 2010: 216) tecrübeli bir meslek adamı olduğuna işaret etmektedir. Nitekim Bina kâtibi Ahmet Efendi Simeon kalfayı ...*Fen ve sanatında maharet-i tamı olan neccar kalfalarından kar-ı azmude (çok deneyimli)*... (Kuban 2010: 216) olarak tanımlanmaktadır.

Nuruosmaniye Camii inşaatında kâgir olarak mermer, küfeki, od taşı kullanılmış; yapıda taşıyıcı sistemi güçlendirme amacı ile yoğun demir kullanımına yer verilmiştir. Kullanılan kâgir malzeme, mermer Marmara Adası'ndan, küfeki Davutpaşa ve Makriköy ocaklarından, od taşı Karamürsel'den, avludaki oniki sütun Bergama'daki yıkık bir kiliseden; ahşap malzeme Karadeniz'den; demir ham ya da işlenmiş olarak Samakov (Bulgaristan) ve Kavalâdan; kurşun ise başka ülkelerden getirilmiştir (Kuban 1982: 128, 129). Belgelerde, yapıda inşaata giren demir malzeme kırı, gergi, simit, kenet, zıvana olarak tanımlanmakta ve kullanımı özel malzemeler, yapımsal nitelikler ve strüktür esasları bağlamında anlatılmaktadır. Bu anlatıma bağlı olarak demir kullanımının kuramsal bir

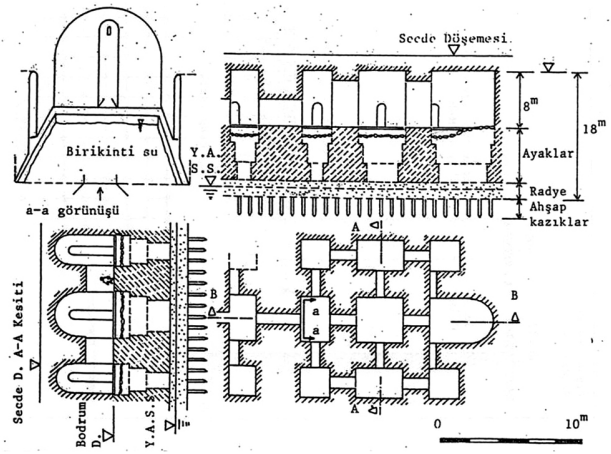
Şekil 6. Nuruosmaniye Camisi temeli rekonstrüksiyon denemesi (Aksoy, 1982)

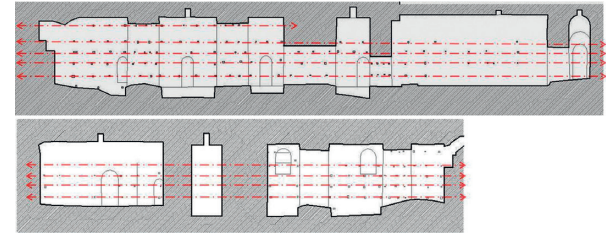
Şekil 7. Nuruosmaniye Camisi alt yapısı/bodrum kat planı

dayanağı olduğu düşünülmektedir (Kuban: 2010: 145). Özellikle caminin, dokuz seviyede çift demir civatalarla (demir kiriş ve gergi) kuşatılarak ...monolitik bir strüktür olarak ... çalışmasının amaçlanmış olması ...yatay ve düşey hareketlere karşı sistemin sürekliliği ile elde edilmek istenen direnç, basit bir hatıllı sisteme göre daha fazla... olacağı kabul edilmektedir (Kuban 1982: 133-136).

Cami önemli bir alt yapı üstünde inşa edilmiştir. Bu alt yapı için öncelikle zemin koşullarının sondajlarla araştırıldığı ve zemin suyu seviyesi tespit edilerek, buna göre bir temel sistemine karar verildiği anlaşılmaktadır. Caminin inşa edildiği alanın hafriyatı, Nuruosmaniye Risalesi'nde Cami arsasının orta yerinde kılavuz kuyu kazılarak zemin şartları hakkında bilgi edinilmiştir. İnşaat sahası 16.5 metre derliğinde harf edilince, yer altı suyu seviyesine rastlanılmış ve su seviyesinden itibaren 1.5 metre daha kazılmış, birkaç yere tulumbacı mikrasları kurulmuştur. Bütün inşaat sahasına

Şekil 8. Nuruosmaniye Camisi alt yapısı/bodrum kat tonoz, kemer yüksekliği

Şekil 9. Nuruosmaniye Camisi alt yapısı/bodrum kat, hatıl sistemi A-A ve B-B kesiti

uçları demirli 2.63 metre uzunluğunda, ahşap kazıklar çakılmıştır... (Aksoy 1982: 60) ifadesi ile anlatılmaktadır. Bu temel yapısı üstünde, caminin bodrum katı inşa edilmiştir. Risalede ...Bu kazıkların üzerine moloz, horasan kireçten oluşan bir rıhtım yapılmıştır. Bu rıhtımın üzerine ayaklar ve ayakların aralarına da sarnıç gibi odalar inşa edilmiştir (Aksoy 1982: 60) olarak ifade edilmektedir. Burada sözü edilen rıhtım, yapının bodrum kat zeminini tanımlamaktadır. Bodrum katta, avlu ile revak iç çeperleri ve cami ana mekânı iç çeperleri doğrultuları arasında ya da arkasına alt yapı ayakları, duvarları inşa edilmiştir. Birbirlerine kemer ve tonozlar ile bağlanan kalın ayaklar ile güçlü bir alt yapı sistemi oluşturulmuştur. Ayaklar arasında risalede de belirtildiği yer yer havuzlar bırakılmıştır. Avlu döşemesi altına denk düşen bölümde bir kuyu yer almaktadır.

Bodrum kat zemin kotu, cami döşemesinden yaklaşık ~10.00 m aşağıdadır. Ancak zemin kotunun yapı sınırlarına doğru değiştiği de gözlenmiştir. Bu noktalarda, caminin bodrum katı seviyesindeki dükkânlarla birlikte topografyanın izin verdiği çözümlere gidilmiş olduğu görülür. Ayaklar arasındaki havuzların zemini ise yaklaşık ~0.70-1.30 m daha aşağıdadır. Bütün açıklıklarda ahşap gergiler kullanılır

Fotoğraf 10. Kontrollü düşük basınç altında kumla temizlenmiş mermer yüzeyler (Durak 2012)

Fotoğraf 11. Temizlenmiş bezemeli yüzeyler (Durak 2012)

mış, bodrum kat yüksekliğince, belli seviyelerde düzenli bir hatıl sistemi oluşturulmuştur. Bodrum kat zeminine göre tonozların üzengi seviyesi ~3.00-3.50 m, kilit taşı seviyesi ise ~8-9 m yüksekliktedir.

II. NURUOSMANİYE CAMİİ RESTORASYON SÜRECİ

Nuruosmaniye Camii için FOM Grup Mimarlık tarafından Prof. Dr. Oğuz Ceylan danışmanlığında hazırlanan, rölöve, restitüsyon, restorasyon projeleri ve raporları, 03.10.2007 tarihli ve 1743 sayılı kararla İstanbul IV. No'lu KTVK Kurulu tarafından onaylanmıştır. Caminin Restorasyon işi, Vakıflar Bölge Müdürlüğü tarafından 13.07.2010 tarihinde ihale edilmiş, 20.09.2010 tarihinde de Kadioğlu İnşaat ile sözleşme yapılmıştır. Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nün kararı doğrultusunda Bilim Kurulu, Prof. Dr. E. Fusun Alioğlu, Prof.Dr. Feridun Çılı, Prof.Dr. Ahmet Güleç, Yard.Doç.Dr. Ahmet Vefa Çobanoğlu ile oluşturulmuştur. Vakıflar Bölge Müdürlüğü adına kontrolör olarak Y.Mimar Dr. Olcay Aydemir, Mimar Ayşe Öztürk, İnş.Y.Müh. Haluk Yıldız, Mak. Müh. Hasan Yalın, Elekt. Müh. Aytekin Şahin, Dizayner Cihat Yılmaz, Kadioğlu İnşaat adına İsmet Kadioğlu, Adem Kadioğlu, şantiye şefi Mimar Sait Durak, İç Mimar Ozan Kılıç uygulama süresince görev yapmıştır.

Nuruosmaniye Camii koruma uygulama kararları, onaylı rölöve, restitüsyon, restorasyon projeleri ve raporları eşliğinde, Danışma Kurulu, Vakıflar Bölge Müdürlüğü kontrolörleri, Kadioğlu İnşaat ve Nuruosmaniye Şantiyesi yetkililerinin bir arada yer aldığı toplantılarda tartışılmıştır. Bu toplantılarda, diagnostik (analiz ve teşhis çalışmalarının bütünü) çalışmalar sonucu ortaya çıkan veriler ışığında uygulanacak koruma yöntemleri titizlikle ele alınmış, kararlar oluşturulmuş, yeniden İstanbul IV. No'lu KTVK Kurulu'na sunulularak onay istenmiş ve uygulamaya geçilmiştir.

Yapıda, koruma uygulaması, iç ve dış mekânlarda iskele kurulması, rölövelerin revizyonu, sondajlar, diagnostik çalışmalar, malzeme analizleri, çimento harç ve derzlerin kaldırılması, sonraki dönemlerin değersiz sıva rasparları ile başlamıştır. Elde edilen yeni veriler, Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi ile Encümen Arşivi'ndeki bilgi, belgeler, Nuruosmaniye Camisi'ne ilişkin makale, kitap, tez vb kaynaklar eşliğinde tartışılmıştır. Hazırlanmış bir rölöve-restitüsyon-restorasyon projesi olmakla birlikte, uygulama sürecinde ortaya çıkan sorunlar Bilim Kurulu, Vakıflar Bölge Müdürlüğü kontrolörleri, şantiye yetkilileri ile birlikte ele alınarak, değerlendirmeler yapılmıştır.

Nuruosmaniye Camii'nde, önceki restorasyonlarda yapılan yanlış uygulamaların neden olduğu tahribatlar söz

Fotoğraf 12. Ahşap malzemede temizlik-bütünleme-sağlamlaştırma (Durak, 2012)

konusudur. Bunlardan biri kurşun üst örtü kaplamasından kaynaklanmaktadır. Kurşun, çeşitli uygarlıkların yüzyıllarca kullandığı bir üst örtü kaplamasıdır. Osmanlı mimarisinde anıtsal yapıların önemli bir bölümünde de kurşun üst örtü kaplaması tercih edilmiştir. Uygulama ilkelerine göre yapılmış kurşun, sorun yaratmayan bir kaplama türüdür. Ancak bu camide, evvelki restorasyonlarda, kurşun kaplama detaylarının yanlış uygulanması ile üst örtü kaplaması görevini yapamaz hale gelmiştir. Görevi, yağmur suyunu yapı dışına atmak olan kurşun kaplama, yanlış detayları nedeni ile suyu alt katmanlara, binanın iç yüzeyine geçirmiştir. Nuruosmaniye Camii, yapım sisteminde yer alan yoğun demir malzeme bu yağmur suyundan doğrudan etkilenmiş, korozyona uğramıştır. Bir taraftan metal aksamda ortaya çıkan yüksek korozyon kagir malzemede çatlaklara, parça kopmalarına neden olmuş; diğer taraftan da kagir yüzeylerde, liken vb mikrobiyolojik patinalar, bitkisel oluşumlar, tuzlanma, tabakalaşma, kopma, ufulanma vb tahribatlar ortaya çıkmıştır.

Nuruosmaniye Camii'ne yönelik koruma yaklaşımı, Koruma Kurulu onayı almış restorasyon projesinde tanımlanmış olmakla birlikte, uygulamanın ilk aşaması olan raspa işlemlerinin, sondajların ve ayrıntılı analitik çalışmaların tamamlanması sonrasında kesinleşebilmiştir. Alan çalışmalarının verileri, caminin tarihsel ve mevcut özelliklerini

daha tanımlanabilir kılmıştır. Böylelikle en uygun koruma yöntemleri saptanmaya çalışılmıştır. Koruma yaklaşımının temel amacı, bütün tarihsel katmanları, ekleri ile birlikte Külliye'nin taşıdığı tarihsel belge değerinin korunması olmuştur. Bu bağlamda, Nuruosmaniye Camisi'nde en az müdahaleden en fazla müdahaleye geniş bir skala belirlenmiş, *temizlik, ayıklama, bütünleme, yenileme, sağlamlaştırma* içerikli koruma yöntemlerine karar verilmiştir.

Yapıda, kagir, metal ve ahşap bazı yapı elemanlarındaki *kir* olarak tanımlanan bozulmalara *kimyasal ve mekanik temizlik* yöntemi uygulanmıştır. Ancak Nuruosmaniye Camisi'nde kullanılan kenet, zıvana, gergi vb demir malzeme yoğunluğu dikkate alınarak, sulu temizlik sistemlerinin sakıncalı olacağı kabul edilmiş ve garnet malzeme kullanılarak, kontrollü düşük basınçlı kumlama ile mekanik temizlik yapılmıştır. Cami iç ve dış yüzeylerindeki mermer, küfeki yüzeylerin, demir şebekelerin ve gergilerin temizliklerinde mikro kumlama yöntemi tercih edilmiştir. Bazı durumlarda farklı temizleme yöntemleri de kullanılmıştır. Örneğin Camideki profilli mermer yüzeylerde kumlama ile temizliğin ardından çıkmayan kirler, bistüri ve benzeri aletler ile uzmanlar tarafından hassas biçimde temizlenmiştir. Minare taş yüzeylerindeki kir kısmi olmak üzere, zorunlu olarak sulu kumlama ile temizlenmiştir. Dışıklarda bulunan silikon kalıntıları ise sıcak hava tabancası ile gevşetilir,

Fotoğraf 13. Mermer yapı elemanı bileşenlerinde temizleme-bütünleme-sağlamaştırma (Durak, 2012)

Fotoğraf 14. Cami alt yapısında/bodrum katta, solda temizlenmiş hatıl boşlukları, sağda sağlamaştırma örneği (Durak, 2012)

mekanik olarak kaldırılmıştır. Hat yazılarının temizliğinde ise uzman konservatörler tarafından uygun yöntemlerle özgün zemin ortaya çıkarılmıştır. Kapılar, pencere kapakları vb ahşap yapı elemanlarında yüzeylerdeki kir, reçine kimyasal malzeme ile ve elle temizlenmiştir.

Nuruosmaniye Camii özgünlüğünü günümüze değin korumuş yapılardan biridir. Ancak yapıda, geç dönemlerde yapılmış alçı ve çimento tabakalar olduğu da tespit edilmiştir. Bunun gibi, özgünlüğü bozan, tarihsel belge değeri olmayan eklerin kaldırılması için *ayıklama* yöntemi uygulanmıştır. Bu değerli tabakalar raspa ile kaldırılmıştır. Ancak

bezeme programında da süreç içinde farklı üsluplara bağlı olarak üst üste katmanlar olduğu araştırma raspaları sonrası ortaya çıkmıştır. Bu noktada, tüm yapıda kalem işlerinin dönemsel katmanları projelendirilerek, kontrollü bir ayıklama işlemi planlanmıştır. Belli noktalarda, bölgelerde sonraki dönem katmanları kısmen korunmuş ancak ilk dönem bezeme programının ortaya çıkarılması ilke olarak kabul edilmiştir.

Camide, bazı yapı elemanlarındaki tahrip olmuş ya da kopmuş parçalar tamamlanarak *bütünleme* işlemi gerçekleştirilmiştir. Mermer, küfeki taşlar, içlikler, pencere doğ-

rama ve kapakları, kapılar, lokmalı şebekeler gerektiğinde bütünlüme işlemine tabi tutulmuştur. Nuruosmaniye Camii'nde çağın toplumsal gereksinimlerini dikkate alan yenileme işlemine gerek duyulmuş, ses, aydınlatma sistemi modernize edilmiş, taban halısının cami iç mekânı ile uyumlu olmasına özen gösterilmiştir.

Camide uygulanan önemli restorasyon yöntemlerinden biri de *sağlamlaştırma* olmuştur. Sağlamlaştırma iki temel konuda uygulanmıştır. Bunlardan biri yapı malzemesinin sağlamlaştırılmasıdır. Niteliklerini kaybetmiş ahşap doğramalar, meşe malzeme ile yenilenecek; sıva, mermer, taş çatlakları mikroenjeksiyon yöntemi uygulanarak; mermer, küfeki vb kağır malzemedeki kırık, çatlak vb yapısal hasarlar giderilerek, yok olmuş bölümler tamamlanarak; çatlamış sütun başlıklarına saf epoksi malzeme ile enjeksiyon yapılarak; çatlaklar özgün malzeme ile doldurularak; derzleme yapılarak; bazı yüzeylerde kimyasal ya da mekanik temizlik sonrasında tozumaya karşı yüzey dirençli hale getirilerek, kısmen, belli noktalarda su itici izolasyon uygulanarak; temizlik yapılmış ahşap malzeme fumigasyon işlemine tabi tutularak, ahşap malzemeler ilaçlanarak sağlamlaştırılma işlemleri yapılmıştır.

Yapıda uygulanan diğer sağlamlaştırma, taşıyıcı sisteme uygulanmıştır. Ağırlık kule çekirdeklerinde bulunan çat-

laklara paslanmaz çelik malzeme kullanılması; mermer bütünlüklerinde paslanmaz çelik-epoksi-hidrolik kireç esaslı yapıştırma harcı kullanılması; kopmuş taş parçalarının derz harcı ve paslanmaz çelik tijler ile yerine tespiti yapılan taşıyıcı sistem sağlamlaştırma örnekleridir. Ancak, Nuruosmaniye Camii'ndeki en önemli taşıyıcı sistem sağlamlaştırması bodrum katta, yapının alt yapısına uygulanmıştır. Burada güçlendirme projesine uygun olarak kemer ve tonoz açıklıklarındaki gergi ile duvarlardaki hatıl boşluklarındaki çürümüş ahşap ayıklanıp, yerlerine paslanmaz çelik malzeme yerleştirilerek taşıyıcı sistem sağlamlaştırması yapılmıştır.

DEĞERLENDİRME

Nuruosmaniye Külliyesi, batılılaşma döneminin en önemli yapıtlarındandır. Tarihsel süreçte tahribatlar, onarımlar geçiren Nuruosmaniye Külliyesi, günümüze değin yapısal ayrıntılarının özgünlüğüne ilişkin değerlerini muhafaza etmiştir. Külliye inşa edildiği dönemin sosyal, ekonomik, kültürel özelliklerini her ayrıntısı ile yansıtan tarihsel belge değeri çok yüksek bir kültürel mirastır. Bu son restorasyon, Külliye'nin önemini gözeterek, onun günümüze ulaşabilmiş özgünlüğünü ve bütünlüğünü koruyarak gelecek kuşaklara aktarabilmeyi amaçlamıştır.

KAYNAKLAR

- Aksoy, İsmail Hakkı, (1982) İstanbul'da Tarihi Yapılarda Uygulanan Temel Sistemleri, İstanbul:İ.T.Ü.
- Ali Öngül, (1994) Tarih-i Cam-i Nuruosmani, *Vakıflar Dergisi*, S.XXIV, Ankara, s.127-146.
- Cezar, Mustafa, (1985) *Tipik Yapılarıyla Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi*, İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi Yayınları No.9.
- Cezar, Mustafa, (1990) İstanbul Haritaları, Ortaçağdan Günümüze, İstanbul: Türkiye Sinai Kalkınma Bankası.
- Cezar, Mustafa,(2002) *Osmanlı Başkenti İstanbul*, İstanbul: Erol kerim Aksoy Kültür, Eğitim, Spor, ve Sağlık Vakfı yayınları, No.2
- Kuban, Doğan,(1954) *Türk Barok Mimarisi Hakkında Bir Deneme*, İstanbul: İ.T.Ü. Mimarlık Fakültesi.
- Kuban. Doğan, (1982) Tarih-i Cami-i Nur-u Osmani ve Onsekizinci Yüzyıl Osmanlı Yapı Tekniği Üzerine Gözlemler, *Türk ve İslam Sanatı Üzerine Denemeler*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, s. 123-140.
- Kuban, Doğan, (2007) *Osmanlı Mimarisi*, İstanbul: Yem Yayınları.
- Kuban, Doğan,(2010) *Kent ve Mimarlık Üzerine İstanbul Yazıları*, İstanbul, 2010.
- Müller-Wiener, W., (2001) İstanbul'un Tarihsel Topoğrafyası, 17. Yüzyıl Başlarına Kadar Byzantion-Konstantinopolis-İstanbul, (Çev:Ü.Sayın), İstanbul:Yapı Kredi Yayınları.
- Pervititch, Jacques (2003) *Sigorta Haritalarında İstanbul/Istanbul In The Insurance Maps of Jacques Pervititch*,İstanbul: Tarih Vakfı yayınları
- Tanman, Baha, (1994) Hünkâr Kasırları, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C.4, İstanbul, s.100-102.
- www.archnet.org
- www.flickr.com